

НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ И ДИСКУСИИ

Ю. БЕГУНОВ (Ленинград)

НЕОБХОДИМОСТ ОТ КРИТИЧЕСКИ ИЗДАНИЯ НА ПАМЕТНИЦИТЕ НА СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА ОТ IX—XIII в.

Изданията на древноруските литературни произведения се разделят в зависимост от тяхното предназначение на (I) издания за литературоведи и (II) издания за историци, лингвисти и др. Изданията за литературоведи се подразделят на (1) научни издания и (2) популярни издания. На свой ред научните издания се подразделят на (а) издания по всички преписи и (б) издания по един препис. Да се спрем на въпроса за изданието на паметниците на старобългарската литература по всички преписи за литературоведи.

Неотдавна К. Мирчев и П. Динеков¹ посветиха специален труд за характеристика на съвременното състояние на изданията на старобългарски литературни произведения. Между най-добрите издания, предназначени за историците-езиковеди, те посочват „Охридски апостол“ на С. Кульбакин² и „Рилски глаголически листове“, XI в., на И. Гошев³, а между най-добрите критически издания — „Послание“ на патриарх Фотий до княз Борис, 864—866 г., на В. Златарски⁴ и „Беседа за новопоявилата се ерес на Богомил“ от Презвитер Козма, 969—972 г., на М. Попруженко⁵. Заедно с това авторите на обзора отбелязват и някои недостатъци в редица издания от серията „Български старини“ и в „Сборник за народни умотворения и народопис“. Но в статията на К. Мирчев и П. Динеков не са направени нови предложения относно по-нататъшните перспективи за изучаване и издаване на паметниците на старобългарската литература. Освен това сегашното състояние на издаването на паметниците на старобългарската литература едва ли може да се счита удовлетворително: в голямо количество са се издавали, издават се и се преиздават отделни преписи (копия) на вече известни или малко известни произведения според това, как изследователите намират тези преписи в библиотеките и архивохранилищата. Издателят на преписи не винаги се стреми да реши въпроса, в какво отношение се намира издаваният от него текст спрямо всички останали известни от по-рано печатани или непечатани текстове на преписите, не винаги се замисля над това, което може да даде съпоставянето на преписите на едно произведение помежду им. В най-добрия случай издателят отбелязва само външното съвпадение на преписите. Така напр. съчинението „О писменах“ на Черноризец Храбър, запазило се в повече от 30 преписа, се е издавало и преиздавало не по-малко от 30 пъти (като не се смята възпроизвеждането на отделни преписи в христоматии и популярни издания): по ръкописа от 1348 г. на Государственная публичная библиотека им. М. Е. Салтыкова-Щедрина в Ленинград (по-нататък — ГПБ) (F I 376); от К. Клайдович (Йоанн Эксарх Болгарский, М., 1824, с. 189—192); от И. Шафарик (*Slowanské starožiti-*

¹ К. Mirczew, P. Dinekow, Niektóre zagadnienia tekstologii bulgarskiej, в *Tekstologia w krajach slowiaskich*, pod red. K. Górskiego, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1963, с. 10—15.

² С. Кульбакин, Охридски апостол, сп. *Български старини*, кн. III, София, 1907.

³ И. Гошев, *Рилски глаголически листове*, София, 1956.

⁴ В. Златарски, Симеон, митрополит, Послание на Цариградския патриарх Фотия до българския княз Борис, сп. *Български старини*, кн. V, 1917. Обаче според нас изданието на В. Златарски не е критическо, тъй като славянският превод на „Посланието“ е направен само по един препис — притежание на Държавния исторически музей (по-нататък — ДИМ), от *Синодалното собрание*, № 235/384, а останалите 8 преписа са били само назовани, но не са били използвани в изданието. В резултат на това изборът на В. Златарски на основния препис е необоснован.

⁵ М. Попруженко, Презвитер Козма — български писател от X век, сп. *Български старини*, кн. XII, 1936.

nosti, Praha, 1837); от В. Ягич (в *Исследования по рускому языку*, т. I, СПб, 1885—1895, с. 297—300); от С. Вилински (в сп. *Летопись историко-филологического общества при имп. Новороссийском университете*, т. IX, Одесса, 1901, с. 109—111); от И. Огиенко (в сп. *’Ελίς*, кн. 3, Варшава, 1927, с. 5—10); от П. Лавров (в *Материалах по истории возникновения древнейшей славянской письменности*, Л., 1930, с. 162—164); от В. Караджич по ръкописи от XIII—XIV в. на Държавната берлинска библиотека (*Примѣри српскославенскога језика*, Беч, 1857, с. 7—9); от В. Ягич (в *Исследования*, с. 15—17); от П. Лавров (в *Материали*, с. 165—167), по ръкописи от XV в. на Государственная библиотека СССР „В. И. Ленин“ (по-нататък — ГБЛ), из Собрания Московской духовной академии, № 145; от Н. Палаузов (*Век болгарского царя Симеона*, СПб, 1852, с. 120—123); от В. Ягич (в *Исследования*, с. 12—14); по ръкописи от XV—XVI в. на Атонския Хилендарски манастир; от Н. Дучич (в сп. *Гласник Скопског ученог друштва*, кн. 56, 1884, с. 94—97); от Й. Иванов (*Български старини в Македония*, София, 1908, с. 76, 79, 80) и мн. др.⁶

Освен посочените изследователи отделни преписи от съчинението на Храбър са издавани от А. Багри, О. Бодянки, В. А. Истрин, К. Куев, М. Погодин, И. Срезневски и др.

Такова изобилие на предварителни издания по един препис на този много важен за изучаване произхода на славянската азбука писмен паметник довежда до парадокс: изобилието на издания става равносилно на липсата на издания, тъй като е неизвестно от кое от тези издания следва да се ползува изследователят, който иска да се опре на първоначалния, авторския текст на Храбър. „Най-напред издай, а после изследвай“ — ето девиза, който са следвали и продължават да следват учените от XIX и някои учени от XX в. Между това само в резултат на внимателно съпоставяне на всички преписи от съчинението на Храбър помежду им и изучаването на реалната историческа зависимост на текстовете им би могло да се реши твърдо какъв е бил пътят на изменение на авторския текст от края на IX в. до руските преработки от XVI—XVII в., в които името на Храбър е било заменено с името на Кирил Философ, кой препис трябва да се избере за основен за издаването на всяка от редакциите на това произведение; текстовете на кои преписи е необходимо да се използват, за да се установят различията, и кои изобщо не бива да се използват като несъществени, неинтересни.

Засега няма критически издания на произведенията на такива писатели като Кирил и Методий, Климент Охридски, Константин Преславски и мн. др., макар издаването на отделни преписи от произведенията им да е често явление. Ако изданията на отделни преписи могат до известна степен да удовлетворят историците-езиковеди (като издания на твърдо зафиксиран факт на орфографията и езика по време на преписа), историците по литература те не могат да удовлетворят. На последните е необходимо да знаят точно дали издаденият текст е най-старият, авторски текст, или негова по-късна стилистична или смислова преработка, от какъв характер е тази преработка и пр. За да се отговори на всички тези въпроси, необходимо е да се извърши огромна текстоложка работа с преписите, т. е. „най-напред изучи, а после издай“. В резултат на такава работа, в процеса на изучаване историята на текста, напр. на такъв писмен паметник като „Азбучната молитва“ на Константин Преславски по 9-те известни преписа, би било възможно да се установи твърдо ритмическият строй на авторския текст и в частност да се реши спорната проблема дали стихът:

И ЛЕТЪТН БО ННЪ СЛОВЕНСКО ПЛЕМА

къ къщениу обратнша всн

е първоначален, или не?⁷

В резултат на изучаване историята на текста на „Азбучната молитва“ по ръкописите би могло да се подготви пълно критическо издание на текста на този много важен паметник на старославянското стихотворство.

⁶ Вж. напр. М. Попруженко и Ст. Романски, *Библиографски преглед на славянските кирилски източници за живота и дейността на Кирила и Методия*, София, 1935, с. 55—61.

⁷ Вж. напр. З. Г. Зыков, К вопросу об авторе „Азбучной молитвы“, *Известия на Института за българска литература*, кн. IX, София, 1960, с. 173—197; К. Куев, Към въпроса за авторството на Азбучната молитва, *Славистични студии*, София, 1963, с. 325—336; С. Стоянов, Бележки върху стиха „ЛЕТЪТН БО ННЪ СЛОВЕНСКО ПЛЕМА“ в Азбучната молитва, *Хиляда и сто години славянска писменост 863—1963*, София, 1963, с. 165—170.

Като се изучава историята на панонските жития на Кирил (по повече от 30 преписа) и на Методий (по повече от 10 преписа),⁸ би могло да се установи първоначалният текст и тези много важни писмени паметници и твърдо да се реши дали известието на руската рамота, че „явилась богом дана в Корсуни русину, от нея же научися философ Константин и отгуду сложив и написав книги рускым языкам“⁹ е интерполация на по-късен преписвач, или то е съществувало в най-стария текст.¹⁰ Критическото издание на панонските жития на първоучителите Кирил и Методий би било значителен принос в славянската филология.

Засега дори онези от критическите издания, които понякога се наричат добри, не могат според нас да се смятат удовлетворителни. Напр. изданието на М. Попруженко „Беседа за новооявилата се ерес на Богомила“ от Презвитер Козма. Като основен препис за изданието е използван руският препис от 1494 г. в сбирката на Волоколамския манастир под № 5, намиращ се днес в ГБЛ, а за сравнение са били използвани само 4 преписа от 9 известни на М. Попруженко.¹¹ Засега на нас са известни 22 преписа от пълния текст на „Беседата“ на Презвитер Козма.¹² Липсата на важни преписи за сравнение М. Попруженко обяснява с това, че тези преписи били „недостъпни“ за него, защото последните 25 г. от своя живот той прекарал в България и не е имал възможност да работи в библиотеките и архивнитеохранилища на Съветския съюз, за да търси и изучава ръкописните преписи от съчинението на Козма. Това е една от причините, поради които непълното по обхват на ръкописния материал издание на М. Попруженко трябва да се смята не-удовлетворително. Спорен трябва да се смята изборът на Волоколамския препис като основен препис за изданието дори само затова, че „оригинал писаря Павла Васильева не был в полной мере обрусевшим, а был еще в известной близости к тому, который перенесен был на Русь из Болгарии“. Графиката, ортографията и датата на преписа са важен, но нерешаващ критерий за избора на основния препис. Главен критерий си остава все същата близост на текста на преписа с най-стария авторски текст. Обаче М. Попруженко не е обосновал защо той е предпочел текста на Волоколамския препис пред текстовете на Соловецкия¹³ и Академическия¹⁴ препис от същата група. В труда на М. Попруженко ние не намираме удовлетворително изложение на резултата от съпоставката на преписите помежду им с посочване на произхода и основните изводи, отнасящи се до литературната история на пълния текст на този антибогомилски трактат в Русия. Невнимателното отношение към текста на „Беседата“ е повлияло и върху формалното деление на преписите на три групи, и върху избора на основния препис за изданието, и върху самата система за изтъкване разликата в текстовете само по някои (а не по всички) преписи. Неудобна за стиховете е била самата система, по която М. Попруженко предава текста на „Беседата“: текстът е напечатан без разкриване на титулите със запазени знаци над редовете, както и пунктуационните знаци на Волоколамския препис. По сполучливата белжежка на А. Ваян читателят трябва да прибегва до „уморително опипване на текста“.¹⁵

⁸ М. Попруженко и Ст. Романски, пос. съч., с. 27—35; Б. Ст. Ангелов, Славянски извори за Кирил и Методий, *Известия на ДБ „Кирил и Методий“ за 1956 г.*, София, 1958, с. 185—186.

⁹ А. Е. Викторов, *Описи рукописных собраний в книгохранилищах Северной России*, СПб, 1890, с. 73.

¹⁰ Неотдавна в такъв дух се изказа Д. С. Лихачов: „Историята на текста на Пространното житие може да даде отговор на въпроса, как са били названи в неговия архитип ония писмена, които е видял Константин-Кирил в Херсон“ (*Славянска филология*, т. II; Отговори на въпросите за научната анкета по литературознание ...), София, 1963, с. 68.

¹¹ По-подробно вж. Ю. К. Бегунов, История на откриването и издаването на „Беседа за новооявилата се ерес на Богомил“ от българския писател Презвитер Козма, *Славянска филология*, т. IV, София, 1963 г., с. 183—185.

¹² Там, с. 183—184. Освен 18-те преписа, споменати в тази статия, известни са ни още и следните ръкописи: ГПБ, собрание Кирилло-Белозерского монастыря, № 150/1227;

ГПБ, Q I 930; ГПБ, Q I 1102; ГПБ, архив М. С. Куторги, № $\frac{K5}{MC}$ 2а.

¹³ ГПБ, Соловецкое собрание, № 856, 1491—1492 г.

¹⁴ ГБЛ, Собрание Московской духовной академии, № 160.

¹⁵ А. Vaillant, *La Traité contre les bogomiles de Cosmas le Prêtre*, Paris, 1945, с. 46—47

Необходимостта от ново критично издание на „Беседата“ по всички преписи е очевидна. Това издание трябва да бъде резултат от изучаване историята на текста на „Беседата“ по всички преписи, изборът на основния препис за издаване трябва да бъде обоснован, разликата в текстовете трябва да бъде дадена според всички ръкописи. Ако някоя ръкопис не бъдат използвани, това трябва да бъде казано в текстоложкия увод към изданието.

Издаването на текста на „Беседата“ не може да бъде откъснато и от историко-лингвистичното изследване, в което биха намерили обяснение всички факти на изменение и преработка на пълния текст на „Беседата“ на Презвитер Козма в славянските литератури в което биха били повече или по-малко твърдо решени въпросите за автора, мястото и времето на произхода на произведението и неговите художествени особености.

През 1954 г. излезе от печат критическо издание на А. Ваян на превода на Константин Преславски на първото от четирите „слова“ на Атанасий Александрийски „против арианите“.¹⁶ Като основен препис за изданието е използван ръкописът от 1489 г. от сборката на М. П. Погодин, преписан в Новгород от старобългарския оригинал от известния деец на генадиевската група Дмитрий Герасимов.¹⁷ Различията в текста са сверени само по един препис от XV в., принадлежащ на Новгородския Вяжицки манастир.¹⁸ Е текстоложкото въведение А. Ваян съобщава кратки сведения още за три преписа от книгата на Атанасий Александрийски¹⁹, обаче те не са използвани за изданието. Взаимоотношението на преписите е характеризирано твърде бегло: два преписа от Макариевите Минеи, наречени „копия от Синодалния препис“, а Соловецкият препис е признат за „твърде свободно копие, независимо от Синодалния препис“²⁰. Такива текстоложки обяснения са недостатъчни не само за да се установи взаимоотношението между преписите, но и за да се оставят тези три преписа извън критическото издание. А. Ваян използва за изданието Погодинския и Синодалния препис, защото те повече от другите са запазили ортографията и лексиката на старобългарския текст. В забележките под линия към изданието текст той дава съпоставка с гръцкия оригинал, без да установи ни архитипа на руските преписи на превода на Константин Преславски на „словото“ на Атанасий Александрийски, ни предполагаемия старобългарски оригинал, послужил като протограф за този архитип. Основният текст на Погодинския препис е предаден от А. Ваян, като всички титули са разкрити, надлинейните букви са внесени в редовете в кръгли скобки, пунктуацията е осъвременена, буквените знаци в преписа са запазени. Паралелно с издаването на славянския текст се дава и преводът му на френски език.

Недостатъци на изданието са нелъжността в обхвата на ръкописния материал, липсата на яснота и прегледност на историко-текстоложкото изследване. За А. Ваян са останали неизвестни най-малко четири преписа от „словото“ на Атанасий Александрийски „против арианите“²¹. Макар че текстът на основния препис има приписка, в която се казва, че Д. Герасимов е преписвал „съ списка с старе книги с Болгарские“, че да препише тази книга му поръчал дякон Герасим Поповка, „а писати ему велелъ слово въ слово“, необходимо е да се съпоставят текстовете на всички преписи помежду им, да се направи опит да се изясни дали всички руски преписи водят в крайна сметка към един и същ старобългарски препис или към няколко преписа и т. н. Изборът на А. Ваян на основния препис за изданието „увисва във въздуха“, тъй като копието на Д. Герасимов не е съпоставяно със съвременното му копие на другия участник в генадиевската група — Тимо-

¹⁶ A. Vaillant, Athanasius Alexandrinus, Discours contre les Ariens de saint Athanase, Version slave et traduction en français, Sofia, 1954.

¹⁷ ГПБ, Собрание М. П. Погодина, № 968.

¹⁸ ГИМ, Синодалное собрание, № III/20

¹⁹ ГПБ, Соловецкое собрание № 63/166, и два преписа от Макариевите „Минеи-Четви“ (Софийски и Царски); ГПБ, Софийское собрание, № 1321, и ГИМ — Синодалное собрание, № 180.

²⁰ A. Vaillant, Athanasius Alexandrinus, с. 13—15.

²¹ ГБЛ, Собрание Овчинникова, № 791 и № 99; ГБЛ, Собрание Волоколамского монастыря, № 437; ГИМ, Синодалное собрание, № 794. Не е изключена възможността да се намерят нови преписи на това съчинение.

фей Вениаминов, също направено от старобългарския препис²²; А. Ваян не е забелязал, че приписката към Синаодальния препис № 20 също е направена от Т. Вениаминов. На Ваян не е бил известен и преписът на книгата на Ат. Александрийски с монограма на солонецкия инок Доситей, поръчан от инока на новгородския писар през 1494 г. за Соловецката библиотека.²³ Би било много важно да се разгледат преписите от съчинението на Ат. Александрийски, който изразява неверие в троицата, във връзка с някои условия на руския живот от XV—XVI в., когато господстващата класа в Русия търси в „словата“ на знаменитите изобличители на еретиците опора за опровержение на руските ереси, които по това време са били една от формите на антифеодалната борба. Книгата на Ат. Александрийски против арияните от края на XV в. е играла значителна роля в идеологическата борба: нейният най-стар препис се намирал у новгородските еретици²⁴, тя се приписвала от участниците в генадиевската група за разпространение между техните сподвижници²⁵ във Волоколамския и Кирило-Белозерския манастир, тя охотно била цитирана от Йосиф Волоцкий в полемичните му съчинения против новгородските еретици.²⁶

В началото на 1958 г. излиза продължаващото и досега издание на Р. Айтцетмюлер на „Шестодневие“ на Йоан Екзарх.²⁷ Изданието е извънредно любопитно от гледище на издателската техника: то обединява няколко различни типа издания — (1) критическо по 7 преписа, (2) фототипно за всеки препис, (3) реконструкция на най-стария текст. Като основен е взет преписът от 1263 г., преписан в Хилендарския манастир на Атон от сърбина Теодор.²⁸ Неговият текст се възпроизвежда фототипно по изданието на О. Бодянский и А. Попов (ЧОИДР, 1879, кн. 3) в лявата колонка на четните страници в книгата. В дясната колонка е реконструкция на най-стария текст, на нечетните страници се дава текстът на един от трите гръцки източника на „Шестодневие“ на Василий Велики, а също превод на съчинението на Йоан Екзарх на немски език. В резултат се е получило нагледно, но твърде обемисто и сложно издание, което е трудно за използване. Недостатъците на това издание са същите, както и у изданието на М. Попурженко и А. Ваян: непълнота, непрегледност и неяснота на историко-текстоложното изследване. От 40 известни в науката преписа на „Шестодневие“ на Йоан Екзарх Р. Айтцетмюлер използва само 7.²⁹ Взаимоотношението на тези 7 преписа помежду им той разглежда твърде бегло, като се спира само на някои външни черти на тяхното сходство (напр. преписа от 1263 г. и Синаодальния препис от XV в.³⁰; Синаодальния препис от XVI в.³¹ и сръбския препис от 1649 г.³²) и не си поставя задача да изучи историята на текста на

²² Волоколамският препис е бил посочен още от А. Д. Седелников (А. Д. Седелников, К изучению „Слова кратка“ и деятельности доминиканца Вениамина, *ИОРЯС*, т. XXX, Л., 1925, с. 222—225).

²³ Срв. Н. Н. Розов, Соловецкая библиотека и ее основатель игумен Досифей, *ТОДРЛ*, т. XVIII, М.—Л., 1962, с. 208.

²⁴ Н. А. Казакова и Я. С. Лурье, *Антифеодалные еретические движения на Руси XIV—начала XVI века*, М.—Л., 1955, с. 320.

²⁵ Я. С. Лурье, *Идеологическая борьба в русской публицистике конца XV—начала XVI века*, М.—Л., 1960, с. 267.

²⁶ Н. А. Казакова и Я. С. Лурье, там, с. 432, 488, 492, 495, 496.

²⁷ R. Aitzetmuller, *Das Hexameron des Exarchen Johannes*, Bd. 1—3, Graz, 1958—1963.

²⁸ ГИМ, Синаодальное собрание, № 54/345.

²⁹ К. Куев дава сведения за 26 преписа на „Шестодневие“ на Йоан Екзарх (П. Динеков, К. Куев, Д. Петканова, *Христоматия по старобългарска литература*, София, 1961, с. 51—52). На нас са известни още 11 преписа от XVI—XVII в. и 3 преписа от XIX в.: Мелецки (К. Куев, Старославянски ръкописи в съветските книгохранилища, *Език и литература*, 1962, 1, с. 74), Гранковски (Ю. К. Бегунов, Собрание рукописных материалов XV — начала XIX в., *Исторический архив*, М., 1962, 6, с. 195), Почаевски (№ 4/93), втори Александро-Свирски (№ 19/15), три от Макариевите Минеи (Софийски, Успенски и Царски), два Титовски от XIX в. (№ 794/386, 77/4075 — и двете копия на О. Бодянский), три Овчинниковски преписа (ГБЛ, Собрание Овчинникова, № 88, 130, 730), два Рогожки (ГБЛ, Рогожское собрание, № 789, 791). Находки на нови преписи не са изключени.

³⁰ ГИМ, Синаодальное собрание, № 55/35.

³¹ ГИМ, Синаодальное собрание, № 56/769.

³² Плевля (Югославия), Библиотека манастира св. Троицы.

фей Вениаминов, също направено от старобългарския препис²²; А. Ваян не е забелязал, че приписката към Синаодалния препис № 20 също е направена от Т. Вениаминов. На Ваян не е бил известен и преписът на книгата на Ат. Александрийски с монограма на соловецкия инок Доситей, поръчан от инока на новгородския писар през 1494 г. за Соловецката библиотека.²³ Би било много важно да се разгледат преписите от съчинението на Ат. Александрийски, който изразява неверие в троицата, във връзка с някои условия на руския живот от XV—XVI в., когато господстващата класа в Русия търси в „словата“ на знаменитите изблечители на еретиците опора за опровержение на руските ереси, които по това време са били една от формите на антифеодалната борба. Книгата на Ат. Александрийски против арианите от края на XV в. е играла значителна роля в идеологическата борба: нейният най-стар препис се намирал у новгородските еретици²⁴, тя се преписвала от участниците в генадиевската група за разпространение между техните сподвижници²⁵ във Волоколамския и Кирило-Белозерския манастир, тя охотно била цитирана от Йосиф Волоцки в полемичните му съчинения против новгородските еретици.²⁶

В началото на 1958 г. излиза продължаващото и досега издание на Р. Айтцетмюлер на „Шестодневие“ на Йоан Екзарх.²⁷ Изданието е извънредно любопитно от гледище на издателската техника: то обединява няколко различни типа издания — (1) критическо по 7 преписа, (2) фототипно за всеки препис, (3) реконструкция на най-стария текст. Като основен е взет преписът от 1263 г., преписан в Хилендарския манастир на Атон от сърбина Теодор.²⁸ Неговият текст се възпроизвежда фототипно по изданието на О. Бодянски и А. Попов (ЧОИДР, 1879, кн. 3) в лявата колонка на четните страници в книгата. В дясната колонка е реконструкция на най-стария текст, на нечетните страници се дава текстът на един от трите гръцки източника на „Шестодневие“ на Йоан Екзарх — „Шестодневие“ на Василий Велики, а също превод на съчинението на Йоан Екзарх на немски език. В резултат се е получило нагледно, но твърде обемисто и сложно издание, което е трудно за използване. Недостатъците на това издание са същите, както и у изданието на М. Попруженко и А. Ваян: непълнота, непрегледност и неяснота на историко-текстоложкото изследване. От 40 известни в науката преписа на „Шестодневие“ на Йоан Екзарх Р. Айтцетмюлер използва само 7.²⁹ Взаимоотношението на тези 7 преписа помежду им той разглежда твърде бегло, като се спира само на някои външни черти на тяхното сходство (напр. преписа от 1263 г. и Синаодалния препис от XV в.³⁰; Синаодалния препис от XVI в.³¹ и сръбския препис от 1649 г.³²) и не си поставя задача да изучи историята на текста на

²² Волоколамският препис е бил посочен още от А. Д. Седелников (А. Д. Седелников, К изучению „Слова кратка“ и деятельности доминиканца Вениамина, *ИОРЯС*, т. XXX, Л., 1925, с. 222—225).

²³ Срв. Н. Н. Розов, Соловецкая библиотека и ее основатель игумен Досифей, *ТОДРЛ*, т. XVIII, М.—Л., 1962, с. 208.

²⁴ Н. А. Казакова и Я. С. Лурье, *Антифеодальные еретические движения на Руси XIV—начала XVI века*, М.—Л., 1955, с. 320.

²⁵ Я. С. Лурье, *Идеологическая борьба в русской публицистике конца XV—начала XVI века*, М.—Л., 1960, с. 267.

²⁶ Н. А. Казакова и Я. С. Лурье, там, с. 432, 488, 492, 495, 496.

²⁷ R. Aitzetmüller, *Das Hexaemeron des Exarchen Johannes*, Bd. 1—3, Graz, 1958—1963.

²⁸ ГИМ, Синаодальное собрание, № 54/345.

²⁹ К. Куев дава сведения за 26 преписа на „Шестодневие“ на Йоан Екзарх (П. Динев, К. Куев, Д. Петканова, *Христоматия по старобългарска литература*, София, 1961, с. 51—52). На нас са известни още 11 преписа от XVI—XVII в. и 3 преписа от XIX в.: Мелецки (К. Куев, Старославянски ръкописи в съветските книгохранилища, *Език и литература*, 1962, 1, с. 74), Гранковски (Ю. К. Бегунов, Собрание рукописных материалов XV — начала XIX в., *Исторический архив*, М., 1962, 6, с. 195), Почаевски (№ 4/93), втори Александро-Свирски (№ 19/15), три от Макариевите Минеи (Софийски, Успенски и Царски), два Титовски от XIX в. (№ 794/386, 77/4075 — и двете копия на О. Бодянски), три Овчинниковски преписа (ГБЛ, Собрание Овчинникова, № 88, 130, 730), два Рогожки (ГБЛ, Рогожское собрание, № 789, 791). Находки на нови преписи не са изключени.

³⁰ ГИМ, Синаодальное собрание, № 55/35.

³¹ ГИМ, Синаодальное собрание, № 56/769.

³² Плевля (Югославия), Библиотека манастира св. Троицы.

„Шестодневие“ на Йоан Екзарх в славянските литератури по всички известни преписи.³³ В резултат изборът му на основния препис за изданието не е оправдан. Без внимателна текстоложка съпоставка на всички преписи не можем да бъдем уверени, че някой от писаните (XV—XVII в.) не е запазил текст, много по-близък до първоначалния, отколкото текста на преписа от 1263 г. Още по-малко е обоснована реконструкцията на Р. Айтцетмюлер: издателят отстранява сръбизмите и среднобългаризмите от текста на преписа от 1263 г., възстановява старобългарските форми, поправя текстовете, които му се струват погрешни, с помощта на 6 славянски преписа.³⁴ За реконструкцията на първоначалния текст на паметника, чиято литературна история съвсем не е проучена, това е недостатъчно. Необходимостта от ново, пълно издание на „Шестодневие“ на Йоан Екзарх по всички преписи е очевидна. Това издание трябва да бъде плод на изучаване историята на текста на „Шестодневие“, което има голяма писмена традиция в Русия, Сърбия и България. Представлява интерес изследването на литературното оръжие на „Шестодневие“ на Йоан Екзарх, условията и мястото на неговите преписвания.

И така, общият недостатък на трите разгледани по-горе критически издания (М. Попруженко, А. Ваия, Р. Айтцетмюлер) е непълнота в обхвата на ръкописния материал, не прегледност и неяснота на историко-текстоложкото изследване, липса на произход, липса на анализ на литературното оръжие на изследваното произведение. Необходимостта от критически издания на паметниците на старобългарската литература е очевидна. За да станат образцови критическите издания на най-важните произведения на старобългарската литература от IX—XIII в., необходимо е интензивно да се търсят нови преписи на старобългарските произведения в библиотеките и архивохранилищата на Съветския съюз, България, Югославия и други страни. Много още не са намерени и чакат своя изследовател. Необходимо е също да се изработят единни правила на новата монографична серия паметници на старобългарската литература, в която критическото издание би било свързано историко-литературни изследвания³⁵ и би се опирало на тези изследвания. Издаването на нова серия ще позволи да се построи по нов начин историята на българската литература от първите векове на нейното съществуване.

К. КУЕВ

ЗА ВРЕМЕПОЯВАТА НА ХРАБРОВТО СЪЧИНЕНИЕ

С преки данни за времепоаявата на Храбровото съчинение „За буквите“ науката не разполага. Досега са изказани различни схващания и предположения, които могат да се сведат до следните четири групи: според едни, Храбър е български книжовник от X в.,

³³ R. Aitzetmuller: 1) Das Hexaemeron des Exarchen Johannes. Bd. 1, S. VII—IX; 2) Über einige Šestodnev-Handschriften, *Slavistična revija*, Ljubljana, 1957, let. 10, с. 268—278

³⁴ *Ibid.*, S. X.

³⁵ Подобна е серията монографични изследвания на паметниците на древноруската литература: Р. П. Дмитриева, Проект серии монографических исследований — изданияи памятников древнерусской литературы, *ТОДРЛ*, т. XI, М. — Л., 1955, с. 391—400; A. Poppé — *Studia źródłoznawcze commentationes*, Poznań, 1959, t. 4, с. 184—185; M. Woltner, *Die altrussische Literatur im Spiegelbild der Forschung*, Teil IV, *Zeitschrift für slavische Philologie*, Bd. XXVII, Heidelberg, 1958, H. 1, S. 195—197; Д. С. Лихачев, Серия монографических исследований памятников древнерусской литературы, *ИОЛЯ*, т. XIX, М. 1960, вып. 3, с. 237, 242.

¹ П. Й. Шафарик, *Цветообрание на старославенската книжнина в България*, преведено от сръбски от Хрисант Йованович, Белград, 1849, с. 41—42. Най-напред студията излиза на чешки през 1847 г. През същата година бива преведена и издадена на руски от О. Бодянский, а през 1848 г. се появява на сръбски. Отначало Шафарик смята, че Храбър е от X—XI в., но след като получава съобщение за Московския препис, той го отнася вече близо до Кирил и Методий, преди смъртта на Симеон. В. Ягич, *Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке*, в *Исследования по русскому языку* т. I, СПб, 1895, с. 311; А. Теодоров, *Българска литература*, София, 1896, с. 95; Б. Пенев, *Българска литература*, София, 1946, с. 46; А. И. Соболевский, *Материалы и*